

**ÖMER DEMİREL, II. MAHMUD DÖNEMİNDE
SİVAS'TA ESNAF TEŞKİLÂTI VE ÜRETİM
TÜKETİM İLİŞKİLERİ, ANKARA 1989**

Muhiddin TUŞ*

Türkiye'de tarih çalışmalarının, özellikle Osmanlı dönemi sosyo-ekonomik tarihi üzerinde yapılan araştırmaların katettiği mesafe herkesin malumudur; araştırmaların yoğunlaşmasında, fikrî alanda, metodoloji alanında ve aynı zamanda metodoloji ile bağlantılı olarak kaynakların nitelik ve niceliğinde müsbet bir gelişme olmuştur: Başlangıçta Osmanlı arşivlerini yeterince kullanmaksızın, vakanüvist ve benzeri eserlere dayalı olarak tarih araştırması yapılması, zamanla devlet merkezinde bulunan arşiv kaynaklarının da kullanılması şeklinde değişmiş ve bugün her çeşit bilgi ve belgenin tarih araştırmalarında kullanılabilmesi -kullanılması gerektiği- düşüncesine ulaşılmıştır. Yine aynı şekilde önceleri çoğu kimsenin dikkatini çekmeyen Şer'îye Sicilleri artık bugün Osmanlı tarihi ve özellikle de şehir tarihleri için vazgeçilmez bir kaynak konumundadır. Sadece şehir tarihi çalışmalarında değil '*İktisadî ve sosyal nitelikli*' araştırmalarda da bu belge çeşidini göz önünde bulundurmamak bir mecburiyet halini almıştır.

Bilineni tekrar etmek olacağından burada Şer'îye Sicillerinin ihtiva ettiği belge türlerinden, bunların özelliklerinden kısacası öneminden bahsetmeyeceğiz; ancak bu tür belge çeşidini esas alarak bölgenin sosyal ama daha ziyade iktisadî yapısını inceleyen bir eseri tanıtarak, dolayısıyla hem bu eserin hem de Şer'îye Sicillerinin önemini ifade etmiş olacağız.

Zaman olarak II. Mahmud (1808-1839) dönemini ve yer olarak da Sivas şehir merkezini ele alan bu eser, yalnız Şer'îye Sicillerine dayanmamaktadır: Yazarın da belirttiği gibi, "çalışmanın konusunu ilgilendiren benzer kaynak ve araştırmalar; mukayese imkanı sağlanması" ve meseleyi izah etmesi bakımından geniş olarak kullanıl-

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

mıştır. Böylece çalışma, kaynak yönünden kendisini sınırlayarak elde ettiği neticeleri de zayıf bırakmamıştır.

Bu çalışma yazar tarafından, Osmanlı şehir hayatından bir kesiti, en azından anlamlı hükümler çıkarabilmek amacıyla, şehir halkının iktisadî bir faaliyet içinde muhtelif ihtiyaçlarının nasıl ve hangi yollarla karşılandığı ve bu faaliyeti yürüten esnaf teşkilatının fonksiyon ve özelliklerini gerçek zeminde aydınlatmak ve değerlendirmek gayesiyle ele alınmıştır. Bu gayeye matuf olarak incelenen eserin içindekiler bölümüne bakıldığında da görüleceği üzere, bir XIX. asır Osmanlı şehrinin Sivas bazında iktisadî dünyası bütün yönleriyle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Eser, *Önsöz* (s. V-VI) ve *Kısaltmalar*'dan (s. IX) sonra bir *Giriş* ve üç bölüm halinde tasnif edilmiştir. *Netice*'yi (s. 123-125) takiben geniş bir Bibliyografya (s. 126-140) ve eserin asıl yükünü taşıyan ve hemen hemen eserin bütün ham bilgilerini ihtiva eden tablolar halinde tanzim edilmiş olan *Ekler* (s. 141-188) verilmiştir. Eserin sonuna da kullanımı kolaylaştırmak için Genel Dizin (s. 189-199) konulmuştur.

Giriş' (s. 1-32)te, "*Sivas şehrinin fizikî görünümü*" (s. 1-4) başlığı verilerek, Sivas'ın manzarası tasvir edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bir takım alt başlıklara ayrılarak hem tahlilde hem de okuyucu için bir bakışta anlaşılmasında kolaylık temin edilmiştir. Binaenaleyh giriş, "*Mahalleler*" (s. 4-26) ve "*Bedesten, Han, Çarşı ve Pazarlar*" (s. 26-32) olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. Bunlardan "*Mahalleler*" bölümünün de iki alt başlığı mevcuttur: Biri "*Ev, Konak ve Saraylar*" (s. 6-11), diğeri de "*Câmi, Mescid, Medrese ve Zâviyeler*" (s. 12-25)'dir.

Bu bölüm, şehri meydana getiren bütün unsurlara tahsis edildiğinden, yazar konuya önce şehir nedir sorusuyla başlamıştır. Yazarın da ifade ettiği gibi şehrin çok çeşitli tarifleri vardır: Bilim dalları arasında farklılıklar olduğu gibi Batıda, İslam dünyasında ve Türkler arasındaki şehir anlayışında da bütünlük mevcut değildir. Bu farklılıkları ifadeden sonra yazar Osmanlı Türk -Sivas bazında şehrinin tanımını, Sivas'ın mahallelerini, mimarî unsurlarını, han, bedesten ve diğer müesseselerini tavsif ederek, bir yerde kararı okuyucuya bırakmaktadır. Ancak yazar Osmanlı Türk şehrinin etkilendiği iki kaynak olarak Orta Asya Türk ve İslâm şehirleri olduğu görüşüne kesin olarak katıldığını ifade etmektedir.

I. Bölüm, "*Esnaf Teşkilâtı*" ismini taşımakta ve üçü esas olmak üzere onbir alt bölüme ayrılmıştır. Bunlardan ilki, "*Esnaf Grupları*

ve Sayısı" (s. 33-42)'dir. Bilahare konu "*Sivas'ta Faaliyet Gösteren Esnaf Grupları*" (s. 33-36), "*Esnaf sayısı ve Sivas Nüfusu*" (s. 36-41) ve "*Müslim ve Gayri Müslim Esnaf*" (s. 41-42) şeklinde tasnif edilerek incelenmiştir. İkinci olarak da, "*Esnaf İleri Gelenleri ve Yönetimde Etkileri*" (s. 43-54) konusu ele alınmıştır. Bu da, "*Bedesten Kethüdası (Vekil-i Fukara)*" (s. 44-48), "*Esnaf Şeyhleri*" (s. 49-52) ve "*Bazarbaşı*" (s. 52-54) alt başlıklara ayrılmıştır. I. Bölümde son olarak "*Esnafın Sosyal Durumu*" (s. 54-64) konusu, "*Dini Durumu*" (s. 55-57) ve "*Giyim-Kuşam ve Ev Eşyaları*" (s. 57-64) şeklinde tasnif edilerek ele alınmıştır.

Osmanlı Devletinin genel karakterinin ziraâ üretim olduğu herkesin malumudur. Genelde fizikî yapıya bağlı olan bu özellik bazı bölgelerde çeşitli sebeplere bağlı olarak farklılıklar arz etmekte ve bu farklılık her şeyden evvel ziraâ bölgenin dışında bir yer olan 'şehir' söz konusu olduğunda bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Binaenaleyh, Sivas şehrinde de aynı durum söz konusudur: Yazar, Sivas'ta üretimi tayin eden faktörler olarak şunları sıralamaktadır; insan ihtiyaçları, yeraltı ve yerüstü kaynakları, coğrafi durum ve iklim. Ayrıca ele alınan döneme mahsus olarak, siyasî-iktisadî ve teknolojik yapı ile sanayi inkılâbının etkileri de Sivas'taki durumu ortaya koyan gerçekler olarak zikredilmektedir. Bu sistem çalışırken mekanizmayı kimler işletmektedir? İşte Birinci bölümü, önce bu sistemi işleten kitlenin kimlerden teşekkül ettiğinin; bilahare bu sistemin nasıl organize olduğunun ve işlediğinin; son olarak, bu sistemi işleten kitlenin, başka bir ifade ile esnafın soyal durumunun incelenmesi teşkil etmektedir.

Sivas'ta faaliyet gösteren esnaf grupları ile ilgili açıklama yapmaktan ziyade yazarın sadece kitabın sonuna eklediği esnaflarla ilgili tabloların isimlerini vermek, konuyu yeterince açıklayacaktır düşüncesindeyiz: Bunlar, *1808-1839 Yıllarında Sivas'ta Faaliyet Gösteren Esnaf Grupları* (Tablo VII, s. 153), *Esnaf Guruplarının Mesleki Özelliklerine Göre Dağılımı* (Tablo IX, s. 156), *1827 Tarihinde Sivas'ta Faaliyet Gösteren Esnaf Grupları ve Dükkan Sayısı* (Tablo X, s. 157-158), *Esnaf Gruplarının Müslim ve Gayrimüslimlere Göre Dağılımı* (Tablo XI-A/B, s. 159-162), *Hizmet Üretimi Yapan Esnafın Çeşitli Kategorilere Göre Dağılımı* (Tablo XII, s. 163), *Mal üretimi Yapan Esnafın Çeşitli Kategorilere Göre Dağılımı* (Tablo XIII, s. 164), *1810-1835 Yıllarında Sivas Cizye Evrakı* (Tablo XV, s.168), *Aylık Esnaf Vergilerinin Yıllara Göre Dağılımı* (Tablo XVI, s. 169-171), *Narh Kayıtları* (Tablo XVI-XIII, s. 172-177) şeklindedir.

Öte yandan esnaf ileri gelenlerinden olan Bedesten Kethüdası (Vekil-i Fukara), Esnaf Şeyhleri ve Bazarbaşı'ları geniş bir şekilde tartışılmıştır; Klasik Osmanlı sisteminde ortaya çıkan bu müesseselerle Sivas'ta ortaya çıkan kethüda, bazarbaşı ve diğerleri, hatta aynı dönemdeki başka Osmanlı şehirlerinde tespit edilmiş örneklerle karşılaştırmalar yapılarak benzeyen veya benzemeyen yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

II. Bölüm, "*Üretim Faaliyetleri*" (s. 65-103)'ne tahsis edilmiştir. Bu bölüm ayrıca iki esas, sekiz alt ve iki de bunların alt başlıkları olmak üzere oniki grupta incelenmiştir. Esas ayırımlardan biri "*Üretim Hazırlık: Gedik Usulü ve Dükkanlar*" (s. 65-76) diğeri de, "*Üretim*" (s. 76-103) ismini taşımaktadır. Birincisinin alt başlıkları da şunlardır: "*Gedik Usulü*" (s. 65-67), "*Dükkan Kiralama ve Vakıf*" (s. 67-71), "*Kefillik ve Taahhüd*" (s. 72-75), "*Çarşıların Güvenliği*" (s. 75-76). İkincisi de, "*Hizmet Üretimi*" (s. 77-80), "*Mal Üretimi*" (s. 81-90), "*Esnaf ve Vergiler*" (s. 91-99), "*Esnafın Çöküşü*" (s. 100-103)'dür. Ayrıca "*Mal Üretimi*" bölümü, "*Sivas'ta Üretim*" (s. 81-87) ve "*Sivas Haricinde Üretim*" (s. 87-90) şeklinde bir kez daha tasnif edilmiştir.

Üretim çok geniş bir organizasyonu gerektiren başlı başına bir süreçtir. Tıpkı bir zincirin halkaları gibi, değişik unsurlar birbirine eklenerek üretimden tüketime giden yol bağlanmıştır. Her nerede olursa olsun meydana gelebilecek bir kopukluk en son noktada tıkanıklığa sebep olmaktadır. Bu tıkanıklığın telâfi edilememesiyle bir yenisi davet edilmekte; neticede sistem fasid daire içine düşüp bir çıkmaza girmektedir. Bu gerçeğin, bir yerde Sivas'ı da ifade ettiğini elimizde bulunan bu eser ortaya koymaktadır.

II. Bölüm, üretim sisteminin alt yapısı olan müesseselerin incelenmesiyle başlamaktadır. Üretim için öncelikle gerekli olan ruhsat, yani Gedik Usulü incelenmiştir. Buna göre, yazarın belgelerden tespit ettiği kadarıyla gedik sahibi olmanın bir kaç yolu vardır: Bunlardan biri "muaccelât nâzırın marifetiyle vaz' olmasıdır". Yine Sivas'taki belgelere göre bir kişinin sahip olduğu gediklerin yanısıra birden fazla şahsın -hatta bunların bazılarının müslim- gayri müslim bir arada- ortak olarak sahip oldukları görülmektedir. Bu gedikler miras olarak bırakılabilmekte, getirdiği kazançla göre değişen bir fiyatla bir başkasına satılabilmektedir. Yine Sivas'ta sayısı 1.000 civarında olan "*mustakar*" (yeri sabit) ve "*havâ*" (sahibinin istediği yerde ticaret yapabileceği) olmak üzere iki çeşit gedik tespit

edilmiştir. Daha sonra, üretimin yapıldığı mekân başka bir ifade ile dükkanlar incelenmiştir. Bazı mesleklerin icra edildiği yerlerin isimleri değişiyor olmasına rağmen (mumhâne, debbağhâne, kahvehâne gibi) belgelerde çokca kullanılıyor olmasından hepsine birden genel olarak dükkan ismi verilmiştir. Bu dükkanların en büyük özellikleri küçük ve ahşap olmalarıdır. Ayrıca yazar bunların çok azının esnafın kendi mülkü olduğunu tespit etmiştir. Asıl dükkan sahiplerinin bir kısmının vakıflar diğer bir kısmının da üçüncü şahıslar olduğu anlaşılmaktadır. Binaenaleyh diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi vakıfların Sivas şehir hayatındaki önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu safhadan sonra, sistemi sürdüren yani varlığını koruyan müesseseler olarak "*Kefillik ve taahhüd*" ile üretim yapılan mahallin korunması ele alınmıştır.

II. Bölüm'ün ikinci kısmı üretime tahsis edilmiştir. Genelde insanların ihtiyaçlarını gidermek için yaptıkları her türlü faaliyete üretim denilmektedir. Üretim doğrudan bir insanın ihtiyacı olan bir malın üretimini ifade ettiği gibi, ayrıca bu malın tüketiciye ulaşmasında doğrudan veya dolaylı olarak aracılık eden kesimi de ihtiva eder. Yazar da bu gerçekten hareketle, üretimi hizmet üretimi ve mal üretimi şeklinde incelenmiştir. Netice itibariyle yazar, hizmet üretiminin mal üretimine kıyasla daha fazla olduğunu; bunun sebepleri olarak hammadde teminindeki güçlükleri, yetersiz sermayeyi, fazla bilgi ve teknolojiye ihtiyaç duyulmamasını zikretmektedir.

Muhakkak ki bir şehrin ihtiyacı öncelikle bulunduğu yerden karşılanmaya çalışılır: Bunu da esnaf yapar. Yapılan üretim eğer ihtiyacı gidermez ise öncelikle en yakından olmak üzere gerekli olan yerlerden -siyasi otoritenin tayin ettiği ölçülerle- temin edilmeye çalışılır. Yazar Şer'iyeye Sicillerindeki çeşitli belgelerden elde ettiği bilgilere göre Sivas, "iklimin sert ve kış mevsiminin uzun olması, ziraat üretimi olumsuz yönde etkileme" sine rağmen gıda üretiminde ihtiyacını karşılıyordu. Buna ilave olarak Sivas'da pamuk ziraatı da yapılmaktaydı. Bu pamuk üretimine paralel olarak bir miktar dokumacılığın mevcut olmasına rağmen hem pamuk hem de mevcut dokuma ürünleri ihtiyacı karşılamıyordu. Bunlar Sivas'daki ihtiyacı bile karşılamamasına rağmen şehirdeki dokumacı esnafının önemli bir oranı oluşturduğu görülmektedir. İkinci büyük oranı derici esnafı teşkil etmektedir. Bunu demir, bakır vb. madenlerle ilgili demirciler, bakırcılar, bıçakçılar, kuyumcular vd. esnaf takip etmektedir. Sivas'da elde edilen belgelerdeki bilgilere göre bunlar önemli bir miktarı teşkil etseler bile Osmanlı bazında muteber bir rakam oluş-

turduklarını söylemek pek doğru olmaz. Bunları ancak Sivas'da mevcut imkanları değerlendirme çabaları olarak yorumlamak daha doğru olsa gerekir.

III. ve Son Bölüm "*Pazarlama ve Tüketim*" (s. 104-122)'e ayrılmıştır. Bu bölüm de iki grupta, "*Pazarlama*" (s. 104-112) ve "*Tüketim*" (s. 112-122) şeklinde incelenmiştir. "*Pazarlama*" bölümünün de "*Ticaret Yolları ve Güvenliği*" (s. 104-107), "*Tüccarlar*" (s. 107-110) ve "*Şehir İçi Dağıtım*" (s. 110-112) şeklinde alt başlıkları vardır.

Ekonomik sürecin son halkası olan tüketim ve tüketim için topluma arz edilme sürecini içine alan pazarlama bu bölümde incelenmiştir. Tabii olarak üretilen her türlü mal tüketiciyle buluşmadan evvel belli bir mesafe katetmektedir. Bu mesafe iki yerleşim merkezi arasında olduğu zaman buna ticaret yolu denilmekte olup, bu yolların her türlü özelliği ticaretin niteliğini ve niceliğini etkilemektedir. Yazar, Anadolu'da mevcut -özellikle Sivas'dan geçen- ticaret yollarını ifadeden sonra bu yolların güvenliği ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu meyanda en az ticaret ve ticaret emtiası kadar önemli olan tüccarlar hakkında da bilgi verilmektedir. "*Oturucu*" ve "*Götürücü*" diye vasıflandırılan tüccarların ilk planda Sivas şehrinin ihtiyacını karşıladığını düşünürsek de bu çalışmada daha çok transit ticarete ait veriler mevcuttur.

Son merhale olarak tüketici kitle ile ticarî emtianın buluştuğu yerler ile ticarete konu mallar, menşe'leri ve bazılarının fiyatları incelenmiştir. Fiyatların oluşmasında takip edilen prosedür ve bunda etkili olan unsurlar Sivas bazında ele alınarak açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Neticede bu çalışma, Osmanlı iktisat -aynı zamanda Osmanlı tarihi hakkında, küçük bir zaman dilimini ele alarak derinlemesine bilgiler vermektedir. Bunlar bazan mevcut bilgileri pekiştirirken bazan da mevcutlarına yenilerini eklemektedir. Öte yandan bu çalışma, Osmanlı şehir tarihi ve özellikle de Sivas tarihi bakımından da önemli bir yeri işgal etmektedir. Velhasılı bu eserle, son yıllarda artan Osmanlı şehir tarihi çalışmalarına bir yenisinin daha eklenmiş olmasıyla kuşkusuz Osmanlı sisteminin anlaşılmasında bir adım daha ileri gidildiği inancındayız.